

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ

УДК 911.3:33

І. В. БАСАНЦОВ
О. О. ЗУБАРЕВА

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР, ЩО СПРИЯЄ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ

У статті висвітлено особливості створення та функціонування кластерів у регіональному розвитку національної економіки, визначено переваги та недоліки від їх функціонування. Розглянуто підходи до трактування кластера, визначено основні тенденції державного регулювання кластера як економічної системи.

In the article the features of creation and functioning of clusters are reflected in regional development of national economy, certainly advantages and failings from their functioning, the ways of their creation are offered.

Ключові слова. кластер, кластеризація, регіональні кластери, національна економіка, глобалізація, кластерна політика, кластерна стратегія.

Постановка проблеми. Актуальність створення конкурентоспроможних економічних кластерів в Україні визначається закономірностями глобалізації економіки, які обумовлюють як формування нових економічних зв'язків, так і визначення статусу кожної держави, регіону та окремого підприємства в структурі світової економіки. Тому проблема підвищення конкурентоспроможності України в цілому а також її окремих регіонів за рахунок побудови економічних кластерів, є досить актуальною як з погляду теорії, так і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем, що досліджуються у статті, займалося багато видатних зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів,

©Басанцов І. В. - д.е.н., професор Сумського державного університету;

©Зубарева О.О. - к.т.н., заступник Голови Сумського обласного правління СЕУ

серед яких слід відмітити основоположника кластерного підходу М. Портера. Внесок у розробку даної тематики зробили також закордонні економісти: А. Деман, П. Крутман, С. Ро-зенфельд, М. Фельдман, Д. Якобе, А. Янг та ін.

Розвиток теорії кластерів тісно пов'язаний із такою областю досліджень, як теорія розміщення виробництва, якою займалися А. Вебер, Б. Зимін, А. Леш, Г. Мюрдаль, Т. Паландер, Є. Робінсон, Х. Ричардсон та інші.

Обґрунтуванню ролі ринкових методів і інструментів у процесі кластеризації економіки присвячені роботи вітчизняних учених: В. Гесця, Б. Губського, С. Кримського, С. Соколенко, В. Базилевича, І. Бураковського, М. Войнаренко М. Яроша та інших.

Але незважаючи на наявність великої кількості досліджень кластерів закордонними та вітчизняними авторами, аспекти їх створення, функціонування та розвитку досі залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, це стосується процесу розробки і реалізації кластерної стратегії; формування і здійснення кластерної політики, а також визначення основних тенденцій державного регулювання кластера як економічної системи. Отже, подальшого аналізу та дослідження потребує питання стосовно перспективи функціонування кластерів в Україні та вдосконалення системного підходу до визначення основних тенденцій державного регулювання у цій сфері як на національному, так й на регіональному та місцевому рівнях, що і визначає наукову новизну даної статті.

Постановка завдання. Кластер – це група географічно близьких взаємопов'язаних компаній і асоційованих інститутів у певній сфері діяльності, що характеризуються спільністю та взаємодоповненням один одного [0]. Вони звичай формуються в тих географічній зонах, де комунікації, логістика та людські ресурси є легко доступними.

За своєю економічною природою регіональний економічний кластер – це найважливіша структурна ланка регіональної економіки, яка являє собою сукупність взаємозалежних елементів, що класифікуються за наступними ознаками: галузева приналежність; розмір і число залученого населення; способи використання накопиченого знання; виробничий, фінансовий і ринковий потенціал; результати діяльності; структурна визначеність всередині кластера; тип ринкової

поведінки. Застосування даної класифікації дозволяє зрозуміти природу, місце, роль, а також специфіку сформованих економічних кластерів у регіоні, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності останніх у порівнянні з іншими суб'єктами господарювання національної економіки.

Головними перевагами застосування кластеризації є:

- можливість підвищення конкурентоспроможності національних підприємств на світовому ринку за рахунок зростання рівня продуктивності галузей та окремих підприємств на основі ефективної спеціалізації та спрощення доступу до передових технологій;

- створення можливостей для розвитку інноваційної складової економіки за рахунок забезпечення мобілізації ресурсів в сфері інновацій, сприяння знаходженню нових оптимальних форм їх взаємодії та диверсифікації ризиків;

- покращення можливостей поєднання фінансових ресурсів учасників кластерних об'єднань та забезпечення широкого доступу до інформаційних ресурсів тощо.

Вищезазначене обумовило мету даної статті – це аналіз проблем та перспектив функціонування кластерів в Україні як фактору підвищення економічного розвитку регіонів. Для цього застосовувалися наступні методи: логічного узагальнення і діалектичний – для виявлення основних проблем розвитку кластерів у вітчизняній практиці; абстрактно-логічний – при формулюванні висновків і надання пропозицій.

Для досягнення поставленої мети в роботі розглядаються три взаємопов'язаних напрямки досліджень:

1. Аналіз питань розробки та реалізації кластерної стратегії.
2. Дослідження аспектів формування і здійснення кластерної політики держави.
3. Визначення основних тенденцій державного регулювання кластера як економічної системи.

Викладення основного матеріалу. В умовах реалізації засад стратегії інноваційного розвитку України і підвищення її конкурентоспроможності, створення ефективних кластерних економічних моделей повинно відігравати важливу роль. Підтвердженням цього є розробка проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні», в якій зазначено, що:

«Найважливішим показником діяльності кластерів є їх висока конкурентоспроможність на світовому ринку. Тому кластерний розвиток країни є однією з характерних ознак сучасної інноваційної економіки» [0]. Зарубіжна практика кластерного розвитку територій підтверджує, що вони є досить ефективним інструментом, який дає можливість підприємствам подолати внутрішні і зовнішні обмеження шляхом об'єднання зусиль і ресурсів із іншими фірмами та науково-дослідними установами, а також органами державного управління з метою створення і просування спільного кінцевого продукту.

Слід відмітити, що важливість питання створення економічних кластерних моделей зазначена також у низці інших державних нормативно-правових актів, а саме:

1. Законі України «Про інноваційну діяльність» [0].
2. Постанові Кабінету Міністрів України від 22.05.1996 р. №549 «Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів» [0].
3. Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [0].
4. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010–2014 роки [0] тощо.

Важливо зазначити, що незважаючи на необхідність і доцільність створення кластерів (про що йдеться у ряді фундаментальних документів загальнодержавного значення), досі не створено дієвої нормативно-правової бази формування та функціонування територіальних кластерів в Україні, і як наслідок – не розроблено механізми методичної, інформаційно-консультаційної та освітньої підтримки розвитку кластерів; відсутня координація дій щодо реалізації кластерних ініціатив з боку органів влади та бізнес-структур. На жаль, органи управління регіонального рівня залишаються пасивними у цій сфері діяльності, більшість створених кластерів засновано без реальної участі місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, хоча існують і позитивні приклади. Так, Львівська міська рада у 2008 р. розпочала роботу над розробкою стратегії конкурентоспроможності міста, результатом якої стало

формування у 2010 р. Львівського кластера ІТ та бізнес-послуг, створеного як асоціацію провідних компаній у галузі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та аутсорсингу бізнес-процесів, які спільно взяли на себе ініціативу з проведення системних змін у бізнес-середовищі міста. При цьому визначено як потрібну стратегічну мету – перетворити місто в один з конкурентоспроможних центрів бізнес-послуг в Центральній-Східній Європі; сприяти розвитку бізнес екосистеми для кластера у м. Львів; створити у місті сучасний конкурентоздатний R&D-центр міжнародного рівня; Тактичними цілями є: забезпечення доступу компаніям кластера до висококваліфікованого людського капіталу, а молодим фахівцям – до навчальних можливостей; побудова ефективної системи взаємодії інституцій освіти та компаній у сфері ІКТ; розширення доступу до фінансових ресурсів учасників інноваційних проектів тощо.

Аналіз питань розробки та реалізації кластерної стратегії. Формування кластерів має здійснюватися на основі об'єктивних конкурентних переваг регіону з урахуванням їх можливих змін у перспективі. Кластер як елемент стратегії розвитку регіону повинен враховувати та не суперечити загальній стратегічній лінії розвитку певної території (регіону).

На нашу думку, застосування кластерної стратегії надасть регіону значні переваги та відкриє нові перспективи.

Очевидним позитивним моментом при цьому є можливість бізнесу, владі та навчально-освітніх закладів спільно працювати над зміцненням регіональної економіки. Крім того, світовий і поки що невеликий український досвід застосування кластерів демонструють наступні переваги виробничих систем на основі кластерної моделі:

- завдяки використанню у кластері підприємств різного розміру та різних форм власності забезпечується поєднання спеціалізації виробництва з одного боку та його гнучкості з іншого;

- завдяки застосуванню ефекту масштабованості кластери дозволять нарощувати обсяги виробництва і надання послуг, при цьому зменшуючи витрати на виготовлення одиниці продукції;

- кластерна організація виробництва дозволить забезпечити більш широке використання інноваційних технологій;

- взаємодія підприємств в межах кластерів дозволяє посилювати процеси спеціалізації і розподілу праці; розширювати потоки ідей та використовувати інноваційний потенціал більшої кількості працівників інтелектуальної сфери;

- розширення обсягів виробництва дозволяє створювати нові робочі місця та посилювати соціальну відповідальність бізнесу;

- спрямованість багатьох підприємств на виробництво одного виду продукту та надання одного виду послуг дозволяє ефективніше використовувати місцеві природні ресурси.

Питання формування і здійснення кластерної політики держави. Кластерний розвиток як чинник активізації регіонального економічного розвитку є характерною ознакою сучасного стану управління економічними процесами в адміністративно-територіальних формуваннях. Світовий досвід кластеризації економіки показав, що вона має суттєвий вплив на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності в країні.

Основною метою реалізації кластерної політики є забезпечення високих темпів економічного росту та диверсифікованості економіки за рахунок підвищення конкурентоспроможності підприємств, постачальників обладнання, комплектуючих, спеціалізованих виробничих та сервісних послуг, науково-дослідних і освітніх організацій, що утворюють територіально-виробничі кластери.

На нашу думку, до найважливіших напрямів розвитку державної регіональної кластерної політики слід віднести:

- моніторинг ситуації в процесі формування кластерів на територіальному рівні, у тому числі виявлення оптимальної структури кластера, територіальної локалізації його окремих ланок, проведення аналітичних досліджень перспектив розвитку кластера а також його конкурентоспроможності на зовнішніх ринках, оцінка впливу кластера на соціальну сферу;

- формування комунікаційних площадок для потенційних учасників територіальних кластерів, сприяння обміну досвідом між регіонами при формуванні кластерної політики;

- консолідація учасників кластера, реалізація програм сприяння виходу підприємств кластера на зовнішні ринки, проведення спільних маркетингових досліджень та рекламних заходів, реалізація освітньої політики, погодженої з основними

представниками майбутнього кластера, забезпечення можливості успішної взаємодії підприємств з освітніми установами;

- підготовку необхідної нормативно-правової бази та створення інформаційно-комунікаційної інфраструктури для розвитку територіальних виробничих кластерів.

У сучасній ринковій ситуації виявлення конкурентоспроможних галузей, у яких доцільно буде сформувані економічні кластери, базується на об'єктивних показниках оцінки економічної та соціальної ефективності реалізованої промислової політики. Для цього можна використовувати такі показники як частка ВРП (валового регіонального продукту) у загальному ВВП країни; темпи середньорічного приросту ВРП; середньорічні темпи росту валової доданої вартості, які характеризують інноваційну орієнтованість галузі тощо.

Визначення основних тенденцій державного регулювання кластера як економічної системи. Досвід застосування кластерних моделей розвитку територій в різних економічних розвинених країнах довів необхідність активної участі в процесі кластеризації економіки державних та місцевих органів влади. Ці держави, в особі органів державної влади (ОДВ), здійснюють усіляку підтримку кластерних утворень, у т. ч. і фінансову.

На ОДВ, як правило, покладаються функції нормативно-правового регулювання створення та функціонування кластерних мереж, а також фінансово-економічної та інформаційної підтримки їх діяльності. Фінансова підтримка кластерних утворень може здійснюватися і за рахунок коштів державного бюджету через різного роду дотації, субвенції та ін., а також місцеві бюджети шляхом створення комунальних спеціалізованих небанківських інноваційних фінансово-кредитних установ. Венчурні фонди інвестування інноваційно-технологічних кластерів створюються, як правило, при державній підтримці, але за кошти приватних інвесторів. Кошти цих фондів спрямовуються на підтримку саме інноваційної складової функціонування кластерів.

В Концепції проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 р., яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів

України від 9 липня 2008 р. № 947-р, комплексною проблемою національної економіки України визначено низькі темпи підвищення конкурентоспроможності промисловості, ефективності виробництва та інноваційного розвитку. При цьому, недостатня конкурентоспроможність промисловості визначена однією з основних загроз національній безпеці країни.

Оптимальний варіант розв'язання цієї проблеми полягає у системній реалізації державної промислової політики, використанні ресурсів держави, окремих регіонів і приватного бізнесу з метою запровадження інноваційно-інвестиційного розвитку промисловості [0].

Ми вважаємо, що для систематизації процесів кластеризації регіональної економіки України, перш за все, потрібно запровадити Концепцію кластерної політики, яка крім цілей, завдань, пріоритетів і напрямків, передбачала би впровадження пілотних проектів з реалізації заходів кластерної політики на регіональному та муніципальному рівнях. У зв'язку з цим, необхідно на центральному рівні сформуувати програму пілотних кластерів, до якої увійшов би перелік територіальних кластерів (на конкурсних засадах), які є найважливішими для держави, а також комплекс відповідних заходів щодо державної підтримки кластеризації економіки, серед яких можна виділити наступні:

- надання субвенцій місцевим бюджетам (за умови фінансування кластерів із обласних бюджетів), встановлення деяких податкових пільг (з урахуванням оцінки виробничого та інноваційного потенціалу територіальних кластерів);

- стимулювання участі великих підприємств у складі кластерів.

При цьому фінансовий механізм державної підтримки реалізації широкого спектру кластерних проектів має бути достатньо гнучким та здійснюватись за декількома напрямками, наприклад:

- розвиток транспортної, енергетичної, інженерної інфраструктури;

- розвиток житлової та соціальної інфраструктури, включаючи матеріально-технічну базу охорони здоров'я, культури і спорту;

- розвиток інноваційної та освітньої інфраструктури;

- виконання робіт і проектів у сфері досліджень і розробок;

- здійснення інноваційної діяльності;
- підготовка та підвищення кваліфікації кадрів;
- реалізація інших заходів для підвищення конкурентоспроможності не лише організацій-учасників кластера, а й території базування кластера, а також підвищення якості життя територіальних громад.

Зазначимо, що участь держави в кластеризації регіональної економіки не повинна обмежуватись лише фінансовою допомогою. Місцеві органи влади в межах своєї компетенції також можуть укладати угоди з органами управління кластером щодо реалізації спільних проектів інноваційно-інвестиційної діяльності, включаючи заходи з підтримки дослідницьких робіт, комерціалізації технологій, розвитку інноваційної інфраструктури, сприяння виходу учасників кластера на міжрегіональні та зовнішні ринки, залучення іноземних інвесторів, розробки і реалізації програм перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів за певними галузями тощо.

Поглиблення економічної співпраці нашої країни із Європейським Союзом об'єктивно стимулює розвиток державних програм по втіленню кластерних ініціатив, оскільки взаємодія підприємств в межах кластерів є одним із дієвих способів підвищення конкурентоспроможності продукції, підприємств та регіонів. За умови запровадження зони вільної торгівлі з ЄС кластерам, порівняно з окремими економічними суб'єктами, буде легше витримати тиск європейського конкурентного середовища. Сьогодні Україна суттєво відстає від загальноєвропейської тенденції розвитку кластерів, адже всі країни ЄС в тій чи іншій формі реалізують кластерну політику, впроваджуючи програми кластеризації національної економіки.

Вважаємо, що створення та розвиток системи економічних кластерів в Україні позитивно вплине на:

- зростання продуктивності та інноваційної активності підприємств, що входять до кластера;
- підвищення інтенсивності розвитку малого і середнього бізнесу та активізації залучення інвестицій;
- забезпечення прискореного соціально-економічного розвитку регіонів, що в кінцевому результаті дозволить

збільшити кількість робочих місць, заробітну плату та надходження до бюджетів усіх рівнів;

- підвищення фінансової стійкості та конкурентоспроможності економіки регіонів.

Отже, проведене дослідження свідчить, що в сучасний період постіндустріального розвитку мережеві форми, серед яких провідне місце мають зайняти територіальні кластери, повинні відіграти важливу роль в підвищенні конкурентоспроможності регіональної економіки України.

Бібліографія

1. Портер Майкл Э. **Конкуренция**: Пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2005 – 608 с.

2. Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України **«Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні»** [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33.

3. Закон України **«Про інноваційну діяльність»** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.1996 р. №549 **«Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів»** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/549-96-п>.

5. Закон України **«Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>.

6. **Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава**: Програма економічних реформ на 2010–2014 роки [Електронний ресурс] / Комітет з економічних реформ при Президентові України. – Режим доступу: www.president.gov.ua.

7. **Про схвалення Концепції проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року**: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 липня 2008 р. № 947-р // Офіційний вісник України. – 2008. – № 53. – С. 59.

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В.І.